

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09+929 Іванченко(045)

ІРИНА БОЙЦУН,

кандидат філологічних наук, доцент
(м. Старобільськ)

Жінка-деміург у маргінальному суспільстві в оповіданні «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко

У статті зроблено спробу схарактеризувати тип жінки-деміурга в українській літературі, простежити етапи ініціації жінки в маргінальному суспільстві на прикладі долі героїні оповідання «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко через реалізацію архетипного сюжету казки про Попелюшку. Аналіз засвідчив, що покликання жінки-деміурга – стверджувати перемогу життя над закостенілістю маргінального соціуму.

Ключові слова: жінка-деміург, ініціація, казка, Попелюшка, життя.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Тракткування образу жінки в українській літературі традиційно ґрунтувалося на чітко вираженому гендерному принципі, представленому героїнями творів Григорія Квітки-Основ'яненка: з одного боку, тип героїні з повною залежністю від патріархального суспільства (Маруся), а з іншого – жінка-творець власного щастя (Івга). Подібна інтерпретація жіночих образів є дещо схематичною, спричинена залежним від чоловіків становищем жінки в соціумі й не відбивала реальної ролі представниць прекрасної статі в ньому. Із приходом у літературу жінок-письменниць змінюється акцентуація образів героїнь творів, оскільки перед читачем постає нетривіальний світ жінки. На перший план виходить інтерпретація суті жінки: давати початок життю, творити новий світ. Божественна природа жінки представлена передусім в образі Мавки з драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.

Аналіз досліджень і публікацій... Жіноча проза 80-90-х років ХХ століття остаточно руйнує усталені стереотипи героїнь у літературі. Сучасна літературознавець Т. Тебешевська-Качак визначила типологічну систему жіночих образів у прозі цього періоду, умовно поділивши їх на три групи. До першої групи відносяться образи жінок, які відповідають традиційним патріархальним уявленням про роль і місце жінки в сім'ї (вдале заміжжя героїні, мати й «пасивна» жінка). Жінки другої групи прагнуть гармонізувати буття (аристократка духом, романтик і егоїстка). Представниці третьої групи заперечують стереотипи жіночої поведінки патріархального суспільства (жінка в пошуках свого «Я», «нова жінка», перед якою постає дилема сім'я чи кар'єра, і феміністка) [4, с.109-111]. Проте, як бачимо, у розглянутій типології жіночих образів не представлений образ жінки-деміурга, репрезентований міфологією й фольклором.

Формування цілей статті... Метою нашої наукової розвідки є схарактеризувати тип жінки-деміурга в українській літературі, простежити етапи ініціації жінки в маргінальному суспільстві на прикладі долі героїні оповідання «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко через реалізацію архетипного сюжету казки про Попелюшку.

Виклад основного матеріалу... Бог створив першого чоловіка Адама за своєю подобою, наділивши здатністю творити нові світи. Як зазначає філософ Л. Забеліна, «згідно з кабалістичною традицією, перша людина Адам Кадмон, що символізує все людство, мав андрогінну природу. Всевишній, за образом, якого був створений Адам, також представлений зі своєю другою половиною, жіночою іпостассю – Шехіною. Кабалісти представляють Шехіну як душу матеріального світу, що володіє жіночою природою. Згідно з кабалістичною космогонією, Шехіна є жіноче начало Всевишнього, що відокремилося від чоловічого начала в першу мить творення. Таким чином, природу Адама, створеного за образом і подобою Божим, також складають два принципи: чоловічий і жіночий, що знаходяться в стані балансу, необхідного для прояву світу» [2, с.10]. Героїню оповідання Софію гнітить її самотність і вона перебуває в стані очікування дива зустрічі спорідненої душі, з якою створить новий світ. Не маючи можливості реалізуватися як творець, вона інтуїтивно знаходить спокій восени: «Підставляє обличчя вітрові, розстібає плащ – тугий вітер обкочує тіло, лоскоче кучериками за вухами, бринить у віях. І ніби щось згасає в ній. І ніби цей холодний вітер забирає з її душі нестерпну жагу, оте болісне бентежжя, яке народжувалося у ній десь навесні й бунтувало все літо.

У безлистих обрисах оголених дерев вчувається просвітлена печаль. Коли вітер ущухне, стоять вони затишені й дивляться в ясне небо осені, з дитячою довірою і тихою невинністю. Софії від того стає легко. Відчуває, що в своїй печалі не одна, що самотності, власне, не існує...» [3, с.110]. Не випадково в оповіданні почуття жінки проєктуються на природні цикли – таким чином перед нами розкривається драма життя. Невдале заміжжя героїні, виховання сина Юрка, пошуки другої половини й усвідомлення свого призначення – жити для людей, дарувати їм радість спілкування. Саме на цьому акцентував увагу психолог К.-Г. Юнг: «Усі міфологізовані природні процеси, такі, як літо й зима, молодик, час дощів і т.п. не стільки алегорія самих об'єктивних явищ, скільки символічне вираження внутрішньої й несвідомої драми душі. Вона сприймається людською свідомістю через проєкції, тобто відбиваючись у дзеркалі природніх подій» [6].

Традиційним у жіночій прозі є розвиток архетипного сюжету казки про Попелюшку: героїня проходить ініціальні випробування й досягає успіху. Кожен період життя Софії – крок до усвідомлення самої себе. Це не випадковість, оскільки «героїня казки – це модель людини, котра демонструє сходження до цілісності через позитивне проходження ініціації. Причому кожна ініціація – це сходження героїні на нову стадію інтеграції відповідно до лінії розвитку, що її запропонував К.-Г. Юнг: до середини життя це розвиток назовні, після середини – всередину» [1, с.101].

На початку твору перед нами постає жінка, яка спостерігає за світом чоловіків. Жіночого товариства вона намагається уникати, оскільки перебуває на його маргінесі. Середовище ініційованих не приймає незаміжню героїню. Увагу Софії привертають літні чоловіки: «І здавалось їй, що ці брезклі, вайлуваті, облісілі чоловіки, які приїздять сюди пити рятівну воду, чимось схожі на її семирічного Юрчика, якому до всього є діло і геть усе цікаво. Тільки запитують вони ліниво, мляво, більше для годиться і, мабуть, не слухають її відповідей – теж виявлених нехиттю й автоматично люб'язних...» [3, с.110]. Невлаштованість у житті спричиняє пошуки чоловіка-батька, з яким героїня почуватиметься захищеною. На підсвідомому рівні жінка констатує байдужість чоловіків, на яку намагається не звертати уваги. Саме тому Софія приймає залицяння бухгалтера автобази Олександра Кириловича: «Попри все, знову хотілося, щоб на чорному піаніно в кришталевій вазочці з'явився букетик синіх фіалок або волохатої, як джміль, із запахом теплої води сон-трави. Ці квіти цілу весну приносив їй на пошту приймний уважний чоловік – бухгалтер автобази. Руки в нього пещені, з округлими підманікюреними нігтями, та й сам він, хоча й із задишкою, що розігрувалася навесні, був на вигляд величний, з якимось внутрішнім благородством у повороті голови й в усій поставі. Коли у вазочці з'явилися конвалії, а потім і троянди, їй здавалося, що нічого в світі кращого, як весна, немає. І кращої людини, як Олександр Кирилович, їй уже не трапиться» [3, с.111]. Насторожує деталь: навесні в Олександра Кириловича розігрується задишка. Як згодом з'ясується, бухгалтер є точною копією колишнього чоловіка героїні: «Здається, він знав усе, що де робиться, хто що сказав чи міг сказати, де розбився який літак, з ким заручена знову вдова Онасіс-Кеннеді, і які кольори спортивних костюмів будуть домінувати на білій олімпіаді в Інсбруку, і як модно тепер їздити на літній відпочинок не до моря, а в село... Втомливо слухала, а думка повертала інше – давно вмерлі дні, коли вони вперше з чоловіком познайомились, і він так само безупинно говорив про все на світі... І потім йому було діло до всього на світі, тільки не до неї, тільки не до них з Юрчиком» [3, с.111].

Бажання бути щасливою, реалізуватися як жінка зумовлює початок стосунків Софії з одруженим чоловіком, директором книгарні Яковом Олексійовичем: «Сонце підбивалося все вище й пестило землю лагідно й зломом. А Софіїне серце – ні-ні, та й зіщулилося морозяно, бо знала, – крадене тепло гріло її. Не вірила, що дружина йому чужа, що дома його не розуміють, що тільки біля неї, тільки з нею відчуває себе Яків Олексійович людиною... Але нехай все буде так, як є... Нічого більше не жадає від нього... Ні-ні, все прекрасно! Вона – щаслива жінка, бо поруч – ошчасливлений нею чоловік... Не кидав слів даремно про сум в очах, як оті веселі бамівці... Був собі звичайно привітний і мовчазний» [3, с.113]. У підсвідомості героїні відбувається внутрішня боротьба: вона прагне спокою літа, але відчуває подихи зими. Відповідно до цього приходиться розуміння суті цього чоловіка: «Обличчя Якова Олексійовича затверділо в усмішці, погляд став водяним, загострилися плечі. Якби знаття...» [3, с.114]. Отриманий урок був настільки жорстоким, що й сама героїня на певний час закам'яніла: «І навіть весною, коли знову терпко запахло бруньками і між пружним гіллям радісно бешкетували горобині зграї, серце її все ще відчувало холодні повіви осені... І рада була, що млосний дух конвалій не тривожив, що нарешті спокій назавжди прийшов до неї» [3, с.114].

Софія присвячує своє життя вихованню сина й з радістю усвідомлює, що Юрко росте щирим, відкритим, небайдужим до матері й болю інших людей. Героїня замкнулася в собі: «Не зважала на зацікавлені погляди. Сердито відхиляла букетики синіх пролісків чи сну. Їй не потрібна нічия

увага. Тепер була впевнена, що чоловіки ніколи не страждають через кохання до жінок – шукають у них втіхи, забуття, зручностей. Для жінки ж кохання – це завжди страждання!.. Не хоче Софія більше страждань...» [3, с.114].

Третя спроба Софії ініціюватися як маргінальна жінка-дружина представлена не лише стосунками з новим начальником поштового відділення Валерієм Івановичем Моторним (чоловічий персонаж навіть наділений прізвиськом), а й майже доведеним до традиційної розв'язки архетипного сюжету про Попелюшку весіллям, на яке наречений не з'явився. У своєму прагненні не виділятися в патріархальному суспільстві героїня намагається не помічати деяких рис обранця: «Тільки очі його ніколи не тепліли від неї. Скляно блищали з-під широких темних брів. Коли він гнівався, білки очей збільшувались, і тоді здавалося, що очі білюють. ... сміх у нього ріденький і дряпливий. Мабуть, від незвички. Мабуть, мало радісного випадало в житті, що ця рідкісна нагорода людини – сміх – не призвичаїла його до себе...» [3, с.115]. Жінка вирішила змінити цю людину, зробити її щасливою: «І Софії раптом щемко захотілося, щоб цей чоловічок навчився сміятися на повні груди – широко, бурхливо» [3, с.115].

Створюється враження, що героїня оповідання Раїси Іванченко, як і казкова царівна, потрапляє в царство Кошця Безсмертного й коло за колом ініціації в маргінальному (мертвому) світі втрачає животворне начало. Рятівним після чергової зради для Софії стає спів. Мудрість віків, закодована в народній пісні, знімає з душі героїні закам'янілість: «Гості завмерли. Здивовано вслухалися в низькуватий глибокий голос, який розтинав душу, й від того тіло бралось голками. А вона, Софія, ніби виростала повільно, упершись долонями в край столу, зводилася, голова була відкинута назад, очі примружені, а на щоках блищали два мокрих ручаї...» [3, с.116-117].

Остаточної перемоги, як у казках, добра над злом в сюжеті оповідання «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко немає. Зло в особі Моторного продовжує існувати і впливати на людей, проте йому протистойть Софія, яка своїм голосом повертає зачарованих до життя: «Біля віконечка з написом «Начальник відділення» у формі зв'язківця – чоловік з красивою білою шевелюрою й привітною усмішкою на обличчі. Тільки в очах його немає лагіді усміху. І невідомо, чому люди намагаються не дивитися в ті очі. Може, тому, що коли погляд їх черкне по обличчю, людина чомусь починає шкулитись, ніби дивляться на неї мертві очі. ...

І враз той малиновий дзвін голосу розтанув в якійсь тамованій усмішці. І тоді всі помітили, що весняне сонце особливо сліпучо сяяло у вікна, що на тополях розбруньковуються сережки цвітіння і що та незабгненна сила нашого життя невпинна й прекрасна...» [3, с.117].

Зустрічі-розставання Софії з чоловіками становлять собою процес ініціалізації героїні. Як зауважила літературознавець О. Тиховська, «у світлі психоаналізу казка відображає процес індивідуалізації особистості, розщепленої на архетипи, і коли в центрі уваги жіночий персонаж, то й герої-чоловіки будуть сприяти психологічній ініціалізації героїні, виконуючи тим самим допоміжну функцію» [5, с.138].

Висновки... Таким чином, аналіз образу героїні оповідання «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко засвідчив наявність в українській літературі типу жінки-деміурга, покликання якої – стверджувати перемогу життя над закростенілістю маргінального соціуму. Типи жінок у творах українських письменників майже не досліджені, що вбачається нами перспективним напрямом сучасного літературознавства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ефимкина Р. Пробуждение Спящей Красавицы. Психологическая инициация женщины в волшебных сказках / Римма Ефимкина. – СПб. : Речь, 2006. – 263 с.
2. Забеліна Л. О. Архетип Самості в контексті культурних традицій : автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Лідія Олександрівна Забеліна. – Сімферополь : Б.в., 2004. – 19 с.
3. Іванченко Р. Березень – місяць перемін / Раїса Іванченко // Дніпро. – 1978. – № 8. – С. 109–117.
4. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80-90-х років ХХ ст. : [монографія] / Т. Б. Тебешевська-Качак. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 192 с.
5. Тиховська О. М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект : [монографія] / Пер. слово Василя Івашківа / Оксана Михайлівна Тиховська. – Ужгород : Гражда, 2011. – 256 с.
6. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.-Г. Юнг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rumagic.com/ru_zar/sci_psychology/yung/9j19.html

References:

1. Efimkina R. *Probuzhdenie Spyashhej Krasavicy'. Psichologicheskaya iniciaciya zhenshhiny' v volshebny'x skazkax*, Spb., Rech', 2006, 263 p.
2. Zabelina L. O. *Arkhetyp Samosti v konteksti kulturnykh tradytsii*, Simferopol, B.v., 2004, 19 p.
3. Ivanchenko R. *Berezen – misyats peremin*, *Dnipro*, 1978, Issue 8, pp. 109–117.
4. Tebeshevska-Kachak T. B. *Khudozhni osoblyvosti zhinochoi prozy 80-90-kh rokiv XX st.*, Ternopil, Navchalna knyha – Bohdan, 2009, 192 p.

5. Tykhovska O. M. *Ukrainska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt*, Uzhhorod, Hrazhda, 2011, 256 p.

6. Yung K.-G. *Ob arxetipax kollektivnogo bessoznatel'nogo* [Electronic resource], mode of access : http://rumagic.com/ru_zar/sci_psychology/yung/9/j19.html

Summary

Iryna Boitsun

Woman-Demiurge in Marginal Society in a Story «March – Month of Changes» by Raisa Ivanchenko

In the article an attempt is made to characterize the type of woman-demiurge in Ukrainian literature, to trace the stages of initiation of the woman in marginalized society by the example of the fate of the heroine of the story «March – the Month of Changes» by Raisa Ivanchenko through the implementation of archetypal fairy tale about Cinderella.

The analysis showed that calling of the woman-demiurge is – to claim the victory of life over the inertia of a marginal society.

Key words: *woman-demiurge, initiation, fairy tale, Cinderella, life.*

Дата надходження статті: «20» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «15» квітня 2015 р.

УДК 883.3 (045)

СВІТЛАНА БОРОДІЦА,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Тернопіль)

ЛЕСЯ ВАШКІВ,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Тернопіль)

**«Ментальне поле» і феномен «української душі»
у романі «Гори говорять!» Уласа Самчука**

У статті аналізуються особливості художнього мислення автора у романі «Гори говорять!» крізь призму історіософських і ментальних чинників, зокрема синтез реалістичного моделювання історичної дійсності й осмислення психологічних деформацій українця у складних політичних, соціальних, духовних зламах ХХ ст.

Ключові слова: *історіософська концепція, менталітет, ментальність, морально-етичний ідеал, роман, художнє мислення автора.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Проблема українського менталітету як унікальної субстанції народного світопереживання, що забезпечує тожсамість нації на різних відрізках її історії, сьогодні в українській етнософії є надактуальною.

По-перше, національний характер українства на сучасному етапі вважаємо недослідженим: український етнос намагається відродити повновартісне національне життя, але кількасотлітня інтегрованість України як пасивної спільноти у складі тоталітарної імперії зумовила видозміну ментальних структур і глибинних механізмів поведінки українців, а глибше – «зникнення нації» (О. Забужко), здатної до саморозвитку й самоорганізації. Звичайно, в ході історичного процесу психоповедінкові архетипи, які окреслилися вже на ранніх етапах формування етносу, модифікуються. Проте спостерігаємо геопсихічні коди, котрі забезпечують національну неперервність і спадкоємність, – ментальний первень, глибинно-духовне «Я» українського народу, «дух нації», аналіз яких сприятиме дослідженню механізмів формування і трансформації національного характеру, оскільки менталітет, за твердженням істориків та філософів, значною мірою визначає «вибір» народом своєї історичної долі [Храмова 1992: 9].

По-друге, етнософські студії В. Антоновича, М. Костомарова, В. Липинського, І. Мірчука, І. Нечуя-Левицького та ін., творячи «філософію національної поразки», загострили проблему своєрідності українського менталітету та сенсу історичного існування української нації, що змушує критично осмислювати напрацьований теоретичний матеріал.

Виклад основного матеріалу... Статичні, «абсолютно дані» праформи світовідношення народу розгортаються в процесі самовизначення і самореалізації нації в історичних колізіях та зрушеннях. Феномен «української душі», на думку В. Яніва [Янів 1994: 65], визначається межовістю України, яка увібрала геоознаки крайностей і характеризує українську ментальність як амбівалентну. Ці питання актуалізує західноукраїнський прозаїк У. Самчук у романі «Гори говорять!» (Чернівці,